

تأملی در ادبیات امروز

۲

تاریخ، تحلیل و نقد
گونه‌های نثر معاصر فارسی
از مشروطه تا امروز

دکتر عباس باقی‌نژاد
دکتر ناصر علیزاده

یا زنده باد مردم
قدم در راه جنگل‌داری
کتابها هر جا که پیش آید
بلال جباری که می‌گویند خورشید بود
از آن تر بودی شبگیر شام تغییر
بلال و مستش گرفته رانی زینت و گوید زود
طرح دستش فتاده مشو جوش و ناله
کیهان هر جا که پیش آید
به آن جایی که می‌گوید
حرکت رویدادی نبودن شدن از درهای تر دامان
و در آن چشمه‌های هستی
که طعم رویداد رویداد گل و بر می‌گوید
در نوشتن از آن مردی باید کرد رنج آبیاری کردن باغی
از آن خوشن محمدرضا باید کرد رنج آبیاری کردن باغی
از آن کاغذ بین رویداد

سرناسه	باقی‌نژاد، عباس، ۱۳۴۰، عزیززاده، ناصر
عنوان و نام پدیدآور	تأملی در ادبیات امروز (۲) / تاریخ، تحلیل و نقد شعر معاصر فارسی از مشروطه تا امروز، دکتر عباس باقی‌نژاد، دکتر ناصر عزیززاده
مشخصات نشر	بنگاه ترجمه و نشر کتاب پارسه، ۱۳۹۴
مشخصات ظاهری	۴۴۸ ص.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۳۵۳-۱۶۰-۵
وضعیت فهرست‌نویسی	فیبیا
یادداشت	ج. ۱ (چاپ دوم: ۱۳۹۰)، ج. ۱ (چاپ اول: ۱۳۹۳) (فیبیا)، ج. ۲ (چاپ اول: ۱۳۹۳) (فیبیا)
یادداشت	کتابنامه.
موضوع	شعر فارسی - - قرن ۱۴ - - تاریخ و نقد
موضوع	شاعران ایرانی - - قرن ۱۴
موضوع	شعر فارسی - - قرن ۱۴ - - مجموعه‌ها
رده‌بندی انکبوه	۱۶۸۷ ت ۲ ب / PIR۳۸۱۱
رده‌بندی دی‌ژن	۸ ۱/۶۳۰۶ قا ۸
شماره کتابشناسی ملی	۱۵۹۶۱۶۳

تأملی در ادبیات امروز (۲) دکتر عباس باقی‌نژاد، دکتر ناصر عزیززاده

طراح گرافیک: علی بخشی
آماده‌سازی و تولید: بنگاه ترجمه و نشر کتاب پارسه
چاپ و صحافی: آرمانسا
نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۴
تیراژ: ۱۱۰۰ نسخه
بها: ۲۳۰۰۰ تومان
هرگونه بهره‌برداری از کتاب بدون اجازه ناشر ممنوع است.

بنگاه ترجمه و نشر کتاب پارسه
تهران، خیابان انقلاب، خیابان فخررازی، خیابان شهدای زاندارمیری شرقی،
پلاک ۷۴، طبقه دوم، تلفن: ۶۶۴۷۷۴۰۵

www.parsehbook.com
info@parsehbook.com

فهرست مطالب

۱۳	پیشگفتار
۱۷	نثر داستان و ادبیات داستانی
۱۷	داستان و ادبیات داستانی
۱۹	ماهیت و ساختار داستان
۲۳	زبان داستان و نثر داستانی
۲۵	داستان و داستان‌نویسان ایران
۳۱	دهه بیست و سی (۲۰ و ۳۰)
۳۴	دهه چهل و پنجاه (۴۰ و ۵۰)
۳۶	پس از انقلاب اسلامی
۴۰	محمدعلی جمال‌زاده
۴۳	دارالمجانین
۵۱	صادق هدایت
۵۳	بوف کور
۶۱	بزرگ علوی
۶۳	چشم‌هایش
۶۹	صادق چوبک
۷۱	سنگ صبور
۷۸	جلال آل‌احمد
۸۰	نفرین زمین

۸۹	سیمین دانشور
۹۱	جزیره سرگردانی
۱۰۳	احمد محمود
۱۰۵	داستان یک شهر
۱۱۴	هوشنگ گلشیری
۱۱۶	آینه‌های در دار
۱۲۵	محمود دولت‌آبادی
۱۲۹	کلیدر
۱۴۷	بیژن نجدی
۱۵۰	روز اسپریدی
۱۵۷	منیر وروانی پور
۱۵۹	اهل غرق
۱۶۷	شهریار مندنی پور
۱۶۹	دل دلدادگی
۱۷۷	عباس معروفی
۱۷۹	سمفونی مردگان
۱۹۳	نمایشنامه‌نویسی
۱۹۳	نمایش و نمایشنامه‌نویسی
۱۹۴	نمایشنامه و داستان
۱۹۶	نمایشنامه، زبان و متن
۲۰۰	پیشینه نمایشنامه‌نویسی
۲۰۴	بقال بازی - مجلس چهارم
۲۰۷	نمایشنامه‌نویسان ایران
۲۱۲	غلامحسین ساعدی
۲۱۴	آی بی کلاه
۲۲۷	فیلمنامه‌نویسی
۲۲۷	فیلمنامه
۲۳۰	فیلمنامه و داستان
۲۳۲	فیلم و فیلمنامه‌نویسی در ایران (نخستین تجربه)

۲۳۲	بعد از ۱۳۳۲
۲۳۹	بهرام بیضایی
۲۴۰	روز واقعه
۲۴۷	خاطره‌نویسی
۲۴۷	ماهیت و ساختار خاطره
۲۵۰	خاطره و یادداشت‌نویسی
۲۵۱	خاطره، زمان، مکان و روایت
۲۵۲	انواع و شیوه‌های خاطره‌نویسی
۲۵۴	پیشینه خاطره‌نویسی
۲۵۵	خاطره‌نویسی در ایران
۲۵۷	خاطرات سیاسی
۲۶۰	وقایع نهم اسفند ۱۳۳۱
۲۶۴	خاطرات نظامی
۲۶۸	مقاومت در خرمشهر
۲۷۵	زندگینامه‌نویسی
۲۷۵	زندگینامه
۲۷۸	پله پله تا ملاقات خدا
۲۸۲	در زلال شعر
۲۸۷	زندگینامه داستانی
۲۹۰	درهای آسمان روی زمین باز می‌شوند
۲۹۴	زندگینامه خودنوشت (اتوبیوگرافی)
۲۹۶	شناسنامه شاعر
۳۰۱	از هر دری
۳۰۶	حسب حال
۳۰۹	سفرنامه نویسی
۳۰۹	محتوا و ساختار سفرنامه
۳۱۰	پیشینه سفرنامه‌نویسی
۳۱۴	نانکینگ، پایتخت جنوبی

۳۱۸	دیدار بلوچ
۳۲۷	روزنامه‌نویسی
۳۲۷	نثر روزنامه‌ای
۳۲۸	پیشینه روزنامه‌نویسی (نخستین روزنامه‌ها)
۳۳۶	روزنامه و ساده‌نویسی
۳۳۷	منزلت روزنامه‌نویسی
۳۳۹	ورشکستگی مطبوعات
۳۴۱	اندر چهره هنرمند
۳۴۲	انسان در برابر علم
۳۴۳	بودن یا نبودن
۳۴۵	نثر ترجمه
۳۴۵	ترجمه، هنر و فن
۳۴۵	مترجم و نویسنده
۳۴۶	الزامات ترجمه
۳۴۸	پیشینه و روند ترجمه در ایران
۳۵۴	مهدی سحابی، مکتب دیکتاتورها
۳۵۶	علی اصغر خبره‌زاده، زان کریستف
۳۵۷	لیلی گلستان، زندگی جنگ و دیگر هیچ
۳۵۸	قاسم صنعوی، بنانا براوا
۳۶۱	طنزنویسی
۳۶۱	طنز، ماهیت و مختصات
۳۶۵	مشروطیت و طنزنویسی
۳۶۶	طنز و نثر فارسی
۳۶۸	علی اکبر دهخدا
۳۶۹	چرند و پرند
۳۷۵	دو کلمه حرف حساب
۳۷۷	تعطیلات خود را چگونه گذرانید
۳۷۸	کاریکلماتور

۳۸۰	پرویز شاپور
۳۸۱	حسن حسینی
۳۸۲	عبدالرضا رضایی
۳۸۳	داوود فخری نژاد
۳۸۵	نثر تحقیقی، ادبی و نامه‌ها
۳۸۵	ساختار و ماهیت نثر تحقیقی
۳۸۷	پیشینه نثر تحقیقی
۳۸۷	محققان و منتقدان ادبی
۳۹۰	بدیع الزمان فروزانفر
۳۹۱	غلامحسین یوسفی
۳۹۱	محمد رضا شفیعی کدکنی
۳۹۳	محمد مختاری
۳۹۴	رضا براهنی
۳۹۵	نثر ادبی
۳۹۶	پیدایش قطعه ادبی
۳۹۷	اعتصام الملک
۳۹۸	احمد رضا احمدی
۳۹۸	احمد عزیزی
۳۹۹	قیصر امین‌پور
۴۰۰	نامه‌ها
۴۰۳	قائم مقام فراهانی
۴۰۳	نیمایوشیج
۴۰۵	علی شریعتی
۴۰۵	نادر ابراهیمی
۴۰۷	نثر در ادبیات کودک و نوجوان
۴۰۷	ادبیات کودک و نوجوان
۴۰۸	پیشینه ادبیات کودک و نوجوان
۴۱۱	نثر ادبیات کودک و نوجوان
۴۱۲	رضا موزونی، یخی که عاشق خورشید شد

- ۴۱۴ ..... ر. دهگان، من و خاریشت و غروسکم
- ۴۱۸ ..... پرویز کلانتری، خانه حاج رحیم آقا.....
- ۴۲۰ ..... محمدرضا شمس. یک سبد سیب
- ۴۲۳ ..... کتابنامه

پیشگفتار

مشروطیت

نهضت مشروطیت، برآیندِ نهاییِ تمام جریان‌های آزادی‌خواهی ایرانیان تا دوران معاصر است. مشروطیت، ابتدای ورود جامعه ایرانی به دنیای جدید و پیوستن روح و تفکر آنها با ذهنیات و اندیشه‌های آزادی‌خواهانه است. مشروطیت توانست زمینه‌های لازم برای توسعه اجتماعی و رشد فکری متناسب با دنیای جدید را در میان ایرانیان پدید آورد. این جریان، نخستین رودر رویی جدی ایرانیان با سنت و مظاهر کهنگی است که ابعاد مختلفی به خود پذیرفت و بازتاب‌های گوناگونی در پی داشت. تجددگرایی و سنت‌ستیزی از مهمترین دستاوردهای مشروطیت بود که دامنه آن، عرصه‌های مختلف از جمله: فرهنگ، هنر و ادبیات را دستخوش دگرگونی نمود.

تأثیر از مشروطیت، زندگی ایرانیان در جمود فکری و در سایه استبداد، تاریخی دور و دراز را طی کرده بود. این امر در عصر قاجار به نهایت درجه خود رسید. حاکمیت قاجار، زمانی شکل یافت که دنیا به گذاری جدید از حیات تاریخی و سیاسی خود پا نهاده و مناسبات سیاسی و اقتصادی تازه‌ای در آن پدید آمده بود. دولت‌های مقتدر اروپایی که سیاست‌های استعماری را سرلوحه کار خویش قرار داده بودند، ایران را طعمه مناسبی برای خویش دیدند و از هر نظر در صدد تسلط بر آن برآمدند. در این هنگام، بی‌کفایتی قاجار، ضمن اینکه مسیر را برای هر گونه چپاول ثروت و اسارت ایرانیان در برابر دول بیگانه، خصوصاً روس و انگلیس هموار نمود، زمینه‌ساز وقوع انقلاب مشروط نیز گشت.

روی کار آمدن قاجار، فاجعه‌ای عظیم در تاریخ ایران است که تبعات دردناکی را بر حیات ایرانیان تحمیل نموده است. کار این حکومت با جنون و سفاکی‌های آغا محمدخان، نخستین پادشاه قاجار آغاز شد که جنایات وی در تاریخ مسطور است. دوران حکومت او (۱۲۱۰ تا ۱۲۱۱ ه. ق) کوتاه است. پس از آقامحمدخان، فتحعلی‌شاه، برادرزاده وی روی کار آمد. فتحعلی‌شاه از اقتدار به دست آمده توسط آقامحمدخان، کمال بهره را در جهت خوشگذرانی و آسایش خود برد. حاکمیت فتحعلی‌شاه با تحولات تأثیرگذار بین‌المللی و توسعه سیاست‌های استعماری کشورهای مقتدر، مصادف است. در این هنگام، روسیه جنگ‌های خود را بر ایران تحمیل کرد که ماحصل آن، جدایی بخش‌هایی از خاک ایران و تحمیل دو عهدنامه گلستان و ترکمن‌چای بر ایران است. تبعات ناگوار این دو عهدنامه در بیداری مردم ایران نقش مهمی ایفا نمود. در این زمان، تلاش و سلحشوری‌های ولیعهد و فرزند فتحعلی‌شاه، عباس‌میرزا که مردی با کفایت بود، به دلیل نالایقی پادشاه و خیانت‌پیشگی اطرافیان وی به جایی نرسید.

بعد از مرگ فتحعلی‌شاه، محمد میرزا، فرزند عباس‌میرزا به قدرت رسید. مهلت شاهی او چهارده سال بود که در این مدت، دولت‌های بیگانه بر سر تحکیم استیلا و تقویت نفوذ خود بر ایران، جدل و رقابت داشتند. در سال ۱۲۶۴ ه. ق محمدشاه از دنیا رفت و پس از آن، عهد ناصری یعنی دوران اقتدار طولانی مدت ناصرالدین‌شاه آغاز شد.

ناصرالدین‌شاه نیز چون اسلاف خود، فارغ از درد ملوک و مردم بود. او مردی عیاش و خودکامه بود که آزادی‌خواهان را قلع و قمع کرده و تا جایی که می‌توانست در جهت خفه کردن نطفه آزادی‌خواهی تلاش می‌نمود. ناصرالدین‌شاه چند بار به غرب سفر کرد که دستاورد سفرهای او، دیون دولتش به بیگانگان و تباهی افزون‌تر مملکت و فلاکت ایرانیان بود. اما همین سفرها به نوبه خود توانست در بیداری و آگاهی ایرانیان نقش ایفا کند و تا حد زیادی مردم ایران را با حقوقشان آشنا سازد. این سفرها امکانی برای آشنایی ایرانیان با دنیای غرب فراهم نمود و مجالی برای مقایسه جامعه عقب مانده ایران با دنیای مرفعی به وجود آورد. وزارت بزرگ‌مردی به نام امیرکبیر و کاردانی و خدمات ارزنده او از جمله تأسیس دارالفنون و انتشار روزنامه و در کنار آن، ترجمه آثار سایر کشورها، دیگر عواملی بودند که سهم عمده‌ای در بیداری ایرانیان داشت. همین عوامل، توأماً روند بیداری مردم و تحقق

مشروطیت را در عهد ناصری تسهیل ساخت. از مهم‌ترین نتایج بیداری در این دوره، قتل ناصرالدین‌شاه به دست میرزا رضای کرمانی است که ضمن اینکه پسر وی مظفرالدین‌شاه را به قدرت رساند، جسارت مردم را نیز در پیگیری مطالبات و تداوم مبارزات آزادی‌خواهانه افزون نمود. مظفرالدین‌شاه، پادشاهی ضعیف‌النفس و بی‌کفایت بود که تحت فشار مردم و نیز از آنجایی که خود با مشروطه دشمنی قلبی نداشت، فرمان مشروطیت را در مورخه چهاردهم جمادی‌الثانی سال ۱۳۲۴ قمری صادر کرد. ده روز پس از آن، قانون اساسی را تصویب و امضا نمود. به این ترتیب، جریان آزادی‌خواهی مردم ایران، پس از قرن‌ها استبداد به نتیجه رسید و انقلاب مشروطیت به ثمر نشست.

مرگ مظفرالدین‌شاه، کوتاه زمانی پس از این واقعه رخ داد. بعد از وی پسرش محمدعلی‌شاه قدرت را به دست گرفت. محمدعلی‌شاه در زمان ولایتعهدی خود به ظاهر از مشروطیت حمایت کرده بود، اما از آنجا که در پی قدرتی تام و تمام برای خویش بود و چنین قدرتی با وجود مشروطیت میسر نمی‌گشت، پس از رسیدن به پادشاهی با جلب حمایت روس و انگلیس، رو در روی همه جانبه‌ای را با مشروطیت و طرفداران و مدافعان آن آغاز کرد و دورانی از استبداد تازه را پدید آورد که به استبداد صغیر موسوم است. از عوارض این کینه‌توزی نسبت به مشروطیت، به توپ بسته شدن مجلس شورا توسط لیاخف روسی و به خاک و خون کشیده شدن آزادی‌خواهان بود. خصوصیت محمدعلی‌شاه با مشروطیت، منجر به برپایی انقلابات و حرکات آزادی‌خواهانه موثری در کشور گردید. آغازگر اصلی این جریان، مردم تبریز بودند که قهرمانی‌های آنان در تاریخ آمده است. قیام تبریز، دیگر مناطق ایران را متأثر ساخت و در نهایت به خلع محمدعلی‌شاه از سلطنت و تبعید او از ایران منتهی شد. انقلابیون، بلافاصله احمدمیرزا، پسر دوازده ساله محمدعلی‌شاه را بر تخت سلطنت نشاندند.

حاکمیت یکصد و چهل ساله قاجار بر ایران، ضمن اینکه در نهایت درجه، به تخریب، انحطاط، استثمار و اسارت ایران انجامید و جمود و ایستایی دوره‌ای نسبتاً طولانی را رقم زد، به بیداری ایرانیان و تکوین جریان آزادی‌خواهی و نهایتاً تحقق مشروطیت منجر گشت.^۱

در راستای تحولات مختلفی که با مشروطیت صورت پذیرفت، ادب فارسی نیز فرصت و مجالی برای دگرگون شدن و توسعه یافتن پیدا کرد. این دگرگونی هم شعر و هم نثر فارسی را در بر گرفت. اغلب نویسندگان و شاعران این عهد به الزام و شرایط جدیدی که پدید آمده بود اعتنا نمودند و در مسیر نوآوری و ایجاد ادبیاتی جدید که وجه مردمی، اجتماعی و سیاسی داشت، حرکت کردند. به این ترتیب جریان انقلاب مشروطه توانست تحولی بنیادی در ذهنیت و تفکر شاعران و نویسندگان به وجود آورد و محتوا و اشکالی تازه به شعر و نثر فارسی ببخشد.

نثر فارسی

نثر فارسی با قدمتی بیش از هزار سال، تحت تأثیر فضای انقلاب و نیز به واسطهٔ خلاقیت و همت برخی نویسندگان عصر مشروطیت، تا حد زیادی از قالب و شکل سنتی خود بیرون آمد و ضمن اینکه با محتوا و موضوعات جدیدی درآمیخت، ساختار و اشکال تازه و متنوعی نیز پیدا کرد. هر یک از این اشکال به تدریج و با طی فراز و فرودهایی به گونه‌ای ادبی تبدیل گشته و به عنوان نوعی از نثر فارسی، تثبیت و مطرح شدند. چگونگی آغاز و مسیر تکامل هر کدام از این انواع، سرگذشتی دارد و نویسندگانی در تکوین، تکامل و جهت‌دهی به آن نقش داشته‌اند. در این مجموعه قصد شده روند این گونه‌های نثر و چندوچون کار نویسندگان از ابتدا یعنی از عهد مشروطیت تا روزگار حاضر، بیان، نقد، تحلیل و بررسی شود. اقسام نثری که از مشروطه به این سو، حیات خود را آغاز کرده؛ یا از قبل بوده و در عصر مشروطه تغییر شکل و ماهیت داده، نثر داستانی، نمایشنامه‌نویسی، فیلم‌نامه‌نویسی، خاطره‌نویسی، زندگینامه‌نویسی، سفرنامه‌نویسی، روزنامه‌نویسی، نثر ترجمه، طنز نویسی، نثر تحقیقی، نثر ادبی، نثر نامه‌ها و نثر کودک و نوجوان است. این انواع، شناخته‌شده‌ترین گونه‌های نثر در روزگار ما می‌باشند. در میان این انواع، نثر داستانی دارای اهمیت افزون‌تری است؛ از این جهت که آثار داستانی، بخش مهم و وسیعی از ادب معاصر، به طور کلی و به طور اخص، نثر امروز را به خود اختصاص داده است. به همین دلیل حجم مطالبی که مربوط به نثر داستانی است، بیش از دیگر گونه‌هاست. با این وصف، تعدد نویسندگان و آثار در این حوزه چندان است که مجال پرداختن به همهٔ آنها نبوده است.